

τῶν δύο, διάνοιας καὶ ἐποπτείας φιλονεικία γιὰ τὴ θέση, γιὰ τὸ βαθμὸ τοῦ ὕψους, ἂν καὶ ἡ διάνοια χαρακτηρίζεται ὡς ἀνώτερη καὶ ἡ ἐποπτεία ὡς κατώτερη πηγὴ τῆς γνώσης.

Ὁρθὴ εἶναι ἡ διάνοια ὄχι τόσο ὅταν λαμπυρίζει μὲ τὸν πλοῦτο τῶν ἐννοιῶν της, ὅσο ὅταν οἱ ἐννοιές της εἶναι πρόσφορες γιὰ τὴ γνώση τοῦ ἀντικειμένου. Ὁρθὴ εἶναι ἡ διάνοια ὅταν ἡ ἐννοιά της εἶναι σύμφωνη μὲ τὴν ἀλήθεια.

Μὲ τὴ διάνοια ἀναφέρουμε τὶς παραστάσεις σὲ ἓνα ὠρισμένο ἀντικείμενο τῆς πείρας καὶ ταυτόχρονα ἔχομε συνείδηση γιὰ τὴν ἀναφορὰ τούτη. Γι' αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ ἡ διάνοια ὡς ἡ δύναμη ἐκείνη πού ἔχει παραστάσεις καὶ πού ἔχει ταυτόχρονα καὶ συνείδηση τῆς πράξης μὲ τὴν ὁποία ἀναφέρονται οἱ παραστάσεις σὲ ἀντικείμενα τῆς πείρας. Καὶ ἡ ἀναφορὰ ὅμως τούτη γίνεται ἀπὸ τὴ διάνοια σύμφωνα μὲ ὠρισμένους κανόνες. Γι' αὐτὸ μπορούμε ἐπίσης νὰ ὀρίσωμε τὴ διάνοια ὡς τὴ δύναμη πού ὑποτάσσει, ὑπάγει τὶς παραστάσεις τῶν αἰσθήσεων κάτω ἀπὸ κανόνες. Ἡ διάνοια ζητάει παντοῦ κανόνες, νόμους, καὶ εἶναι ἱκανοποιημένη μόνον ὅταν τοὺς βρίσκει.

Γενικὰ λοιπόν, ἔπειτα ἀπὸ ὅσα εἶπαμε ὡς τώρα, ἡ διάνοια πρέπει νὰ ὀρισθῇ ὡς ἡ δύναμη πού ἔχει ἐννοίες, κρίσεις καὶ κανόνες, κινεῖται σύμφωνα μ' αὐτοὺς καὶ ὑποτάσσει κάτω ἀπ' αὐτοὺς ὅλα τὰ δεδομένα τῆς ἐποπτείας. Μὲ τὴν διάνοια ἀποχτιοῦν οἱ ἐποπτεῖες μας τάξη, ἐνότητα, σχέση καὶ κῦρος. Αὐτὴ συνδέει τὶς παραστάσεις σύμφωνα μὲ λογικοὺς νόμους. Χωρὶς τὴν διάνοια οἱ παραστάσεις, οἱ ἐποπτεῖες, ὅλα τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας, θὰ ἦσαν ἓνα χάος. Ἡ ἐποπτεία, ἡ δύναμη δηλαδὴ μὲ τὴν ὁποίαν ἔχομε ἐποπτεῖες, ἔχει μονάχα μορφές, δηλαδὴ τὴ μορφή τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Αὐτὰ εἶναι τὰ a priori στοιχεῖα τῆς ἐποπτείας. Ἡ διάνοια ὅμως μᾶς δίνει κανόνες καὶ νόμους. Καταγίνεται πάντα ἡ διάνοια νὰ βάζη τὰ φαινόμενα σὲ νόμους. Οἱ κανόνες, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀντικειμενικοί, λέγονται νόμοι. Οἱ κανόνες ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στὴ διάνοια καὶ δυνατοποιοῦν ἐκεῖνο πού ὀνομάζομε πείρα, δηλαδὴ συνθετικὴ, ἐπιστημονικὴ γνώση τῶν ἀντικειμένων. Σ' αὐτὴ τὴν ἐννοια εἶναι ἡ διάνοια ὁ νομοθέτης τῆς φύσης. Χωρὶς τὴν διάνοια δὲν θὰ ὑπῆρχε ἡ συνθετικὴ ἐνότητα τῆς ἐποπτικῆς ποικιλίας τῶν φαινομένων, ἢ, ὅπως καὶ ἀλλοιῶς λέει ὁ Kant, δὲν θὰ

ὑπῆρχε φύση, γιὰτὶ φύση εἶναι ἡ ὑπαρξὴ τῶν φαινομένων σύμφωνα μὲ νόμους. Ἡ διάνοια εἶναι λοιπὸν ἡ πηγὴ τῶν νόμων ποὺ εὐρίσκομε μέσα στὴ φύση καὶ ἡ τυπικὴ ἐνότητα τῆς φύσης. Τοῦτο δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι καὶ οἱ ἐμπειρικοὶ νόμοι ἀναπηδοῦνε ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς διάνοιας. Οἱ ἐμπειρικοὶ νόμοι εἶναι σχηματισμοὶ τῆς διάνοιας μὲ προϋπόθεση ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὴν παρατήρηση καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τοὺς ἐσωτερικοὺς κανόνες τῆς διάνοιας.

Ἡ διάνοια εἶναι καθαρὴ, δηλαδὴ εἶναι κάτι ξεχωριστὸ ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὅλη τὴν δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι. Εἶναι μιὰ αὐθύπαρχτη δύναμη, ποὺ ἔχει αὐτάρκεια καὶ δὲν μπορεῖ ποτὲ μὲ ἐξωτερικὰ μέσα νὰ μεγαλώσῃ, δηλαδὴ νὰ ὑπερπηδῆσῃ τὴν ἐνότητά της. Τὸ σύνολο τῶν καθαρῶν γνώσεων, δηλαδὴ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐννοιῶν a priori, ἀποτελεῖ συνεπῶς ἓνα σύστημα ἐνιαῖο. Καὶ ὅμως ὅλο τοῦτο τὸ σύστημα, δηλαδὴ τὸ σύνολο τῶν καθαρῶν γνώσεων τῆς διάνοιας, ἔχει τὸν μοναδικὸ σκοπὸ νὰ θεμελιώσῃ τὴ γνώση τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Σ' αὐτὸ ἔγκειται ἡ πραγματικὴ χρῆση τῆς διάνοιας. Οἱ ἀρχές τῆς διάνοιας ἀποτελοῦν τὸ θεμελιακὸ σχῆμα κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὑπάγεται ὅλη ἡ δυνατὴ πείρα τοῦ κόσμου, δηλαδὴ ἡ ἐπιστημονικὴ του γνώση. Ἡ διάνοια εἶναι ἀδύνατο νὰ κάμῃ ἄλλη χρῆση τῶν ἀρχῶν της, ἐκτὸς ἐκείνης ποὺ τῆς δίνει τὴ γνώση τῶν ἐποπειῶν καὶ τῶν ἀντικειμένων. Μιὰ ὑπερβατικὴ χρῆση τῶν ἀρχῶν τῆς διάνοιας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοήσωμε. Δὲν μπορεῖ ἡ διάνοια ποτὲ νὰ ὑπερβῆ τὰ ὅρια καὶ τοὺς φραγμοὺς ποὺ τῆς βάζει ἡ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τῆς ἐποπτείας. Οἱ ἀρχές τῆς διάνοιας ἀποχτοῦν ὅλη τους τὴ γονιμότητα ὅταν γίνονται ἀρχές σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ἀποχτοῦν ἐνότητα τὰ φαινόμενα. Χωριστὰ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις ἡ διάνοια λέγεται καθαρὴ, συνδυασμένη μὲ τὶς αἰσθήσεις καὶ τὸ ὕλικὸ ποὺ τῆς προσφέρουν οἱ αἰσθήσεις λέγεται ἐφαρμοσμένη. Ἐφαρμοσμένη διάνοια εἶναι ἡ πείρα. Καθαρὴ εἶναι ἡ δύναμη ποὺ ἔχει γνώση a priori.

Ἡ διάνοια εἶναι κριτικὴ, δηλαδὴ προχωρεῖ ἀπὸ κρίση σὲ κρίση. Ὁ δρόμος της αὐτὸς εἶναι δυνατὸς μόνον μέσω τῶν ἐννοιῶν. Εἶναι δηλαδὴ ἡ διάνοια κλεισμένη μέσα της, ἄμεσα δὲν μπορεῖ τίποτε νὰ ἰδῇ, οὔτε μπορεῖ ἄμεσα νὰ σκύψῃ στὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ ἰδῇ. Ὅτι

βλέπει και ὅ,τι τῆς εἶναι προσιτὸ τῆς ἔρχεται μέσω τῶν αἰσθήσεων και τῆς ἐποπτείας Δὲν ἔχομε διανοητικὴ ἐποπτεία *intellektuelle Anschauung*. Θὰ ἦταν ὅμως δυνατὸν νὰ σχηματίσωμε τὴν ἔννοια γιὰ μιὰ διάνοια ποὺ νὰ εἶχε τὴ δύναμη νὰ θεάζεται ἄμεσα. Μέσα στὴ διάνοια τούτη θὰ ἦταν ταυτόχρονα μὲ τὴν αὐτοσυνείδηση, μὲ τὴν πράξη τῆς αὐτοσυνείδησης, δεδομένη και ἡ ἐποπτικὴ ποικιλία. Μέσα στὴν παράσταση αὐτῆς τῆς διάνοιας θὰ ὑπῆρχαν ἄμεσα, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τῶν αἰσθήσεων, τὰ ἀντικείμενα. Ἡ διάνοιά τούτη, ὅπως εἴπαμε παραπάνω, δὲν θὰ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ εἰδικὴ ἐνέργεια γιὰ νὰ φθάσῃ στὴ σύνθεση τῆς ἐποπτικῆς ποικιλίας. Ἡ σύνθεση τούτη θὰ τῆς ἦταν δεδομένη ταυτόχρονα μὲ τὴν αὐτοσυνείδηση. Θὰ εἶχε δηλαδή ἡ διάνοια τούτη ἐποπτεία και μάλιστα ἀπόλυτη. Μιὰ τέτοια ὅμως διάνοια δὲν ἔχομε καμμιά βάση γιὰ νὰ τὴν δεχθοῦμε. Μονάχα τὴν ἔννοιά της σχηματίζομε. Οὔτε μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι π. χ. ὁ θεὸς ἔχει μιὰ τέτοια διάνοια, γιατί μόνον κατ' ἀναλογίαν εἶναι δυνατὸν νὰ τοῦ ἀποδοθῆ διάνοια.

Μεταξὺ τῆς διάνοιας και τοῦ νοῦ θέτει ὁ Kant τὴ δύναμη τῆς κρίσης. Ἡ δύναμη τούτη εἶναι ἡ ἰκανότητα ποὺ ἔχομε νὰ ὑπάγωμε τὸ εἰδικὸ στὸ γενικὸ, εἴτε στὸν κανόνα εἴτε στὸ νόμο. Ἄν τὸ γενικὸ εἶναι ἤδη δεδομένο ἀπὸ τὴ διάνοια, τότε ἡ δύναμη τῆς κρίσης εἶναι καθοριστικὴ, ἂν ὅμως δὲν εἶναι δεδομένο και πρέπει νὰ εὑρεθῆ, τότε ἡ δύναμη τῆς κρίσης εἶναι στοχαστικὴ, ἐπιστροφικὴ. Ἡ στοχαστικὴ δύναμη τῆς κρίσης ἔχει μιὰ δική της ἀρχὴ *a priori*. Ὁ χαραχτηῆρας ὅμως τῆς ἀρχῆς τούτης δὲν εἶναι, ὅπως ἐκεῖνος τῶν νόμων τῆς διάνοιας, θεμελιωτικὸς τῶν σχέσεων, συστατικὸς τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ κανονιστικὸς, ὑποκειμενικὸς. Ἡ ἀρχὴ τούτη εἶναι ἡ σκοπιμότητα, δηλαδή ἐκείνη ποὺ βλέπει τὰ πράγματα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ σκοποῦ. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ χρησιμεύει γιὰ νὰ κρίνῃ ἡ δύναμη τῆς κρίσης ὠρισμένα δεδομένα τῆς πείρας ἀπὸ μιὰ ἰδιαίτερη ἀποψη, ἀλλοιώτικη ἀπ' ἐκείνη τῆς διάνοιας. Καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ τούτη ἀνάγονται ὅλα τὰ εἰδικά, ὅλη ἡ ποικιλία τῆς φύσης, σὲ μιὰ ἐνότητα και ἀπ' αὐτὴν γίνονται ἀντιληπτά, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ τέλους, τὸν σκοπό. Γι' αὐτὸ καλοῦμε τὴν ἀρχὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κρίνει τὰ δεδομένα ἡ δύναμη τῆς κρίσης, *τελεολογικὴ*. Ἡ δύναμη τῆς κρίσης εἶναι μιὰ ἰδιαίτερη

γνωστικὴ ἰκανότητα. Ὅταν ὁ νόμος, κάτω ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὑπάγει τὰ πράγματα ἢ δύναμη τῆς κρίσης, τῆς εἶναι δοσμένος ἀπὸ τὴν διάνοια, τότε τὸ ἔργο τῆς εἶναι ἀπλό. Ὑπάρχουν ὅμως μέσα στὴ φύση μορφές ποικίλες πού οἱ νόμοι τῆς διάνοιας τὶς ἀφίνουν ἀπροσδιόριστες. Γιὰ τὶς μορφές αὐτὲς πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ὑπάρχουν ἐπίσης νόμοι. Οἱ νόμοι αὐτοὶ ὡς ἐμπειρικοὶ θὰ φαίνονται βέβαια στὴ διάνοια τυχαῖοι, στὴ δύναμη τῆς κρίσης ὅμως θὰ φαίνονται ἀναγκαῖοι, δηλαδή θὰ πηγάζουν ἀπὸ μιὰ ἀρχὴ τῆς ἐνότητας τῶν πολλῶν δεδομένων. Τὴν ἀρχὴ τούτῃ τὴν χρειάζεται ἡ δύναμη τῆς κρίσης γιὰ νὰ κατανοήσῃ τοὺς ἐμπειρικοὺς νόμους, δηλαδή νὰ τοὺς συνδέσῃ σὲ μιὰ ἐνότητα. Χωρὶς τὴν ἀρχὴ τούτῃ θὰ ἔμεναν πολλὰ πράγματα, πού δὲν ὑπάγονται σιτοὺς γενικοὺς νόμους τῆς διάνοιας, ὅπως διόλου ἀκαθόριστα.

Ποιὸ εἶναι ὅμως τὸ νόημα τῆς ἀρχῆς αὐτῆς; Πρέπει ὅλα ὅσα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθοῦν ἀπὸ τοὺς γενικοὺς νόμους νὰ ὑπαχθοῦν κάτω ἀπὸ μιὰ ἰδιαίτερη ἐνότητα. Ὑποθέτει ἡ ἀρχὴ τούτῃ, ὅτι μιὰ τάξη ὑπάρχει καὶ μέσα στὰ δεδομένα αὐτά, μιὰ τάξη πού εἶναι ὡσὰν νὰ τὴν ἔβαλε ἕνας νοῦς, μιὰ διάνοια, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ εἶναι δυνατόν καὶ αὐτὰ νὰ γίνουν ἀντικείμενα τῆς γνώσης μας, δηλαδή νὰ ἀποτελέσουν ἕνα σύστημα τῆς πείρας κατὰ εἰδικοὺς πιά νόμους τῆς φύσης. Μ' αὐτὸ βέβαια δὲν δέχεται ἡ δύναμη τῆς κρίσης ὅτι πράγματι ὑπάρχει μιὰ τέτοια διάνοια. Ἡ ἰδέα τοῦ σκοποῦ, πού ἀποτελεῖ τὴ βάση γιὰ νὰ θεωρηθοῦν κατὰ τρόπο ἐνιαῖο ὠρισμένες μορφές τῆς φύσης, ὅπως π. χ. οἱ μορφές τῆς ζωῆς, εἶναι πραγματικὰ ἰδέα τῆς δυνάμεως τῆς κρίσης, δηλαδή μ' αὐτὴν βάζει ἡ δύναμη τῆς κρίσης στὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ ὄχι στὴν ἴδια τὴ φύση ἕνα νόμο. Ἡ δύναμη τῆς κρίσης βλέπει τὴ φύση σύμφωνα μ' αὐτὴν τὴν ἰδέα τοῦ σκοποῦ, ὡσὰν νὰ ἦταν μιὰ διάνοια πού ἔχει μέσα τῆς τὴν αἰτία τῆς ἐνότητας τῶν ἀπείρων δεδομένων τῆς ἐποπτείας. Ἡ τελεολογία μέσα στὴ φύση δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ ἰδιαίτερη ἔννοια a priori, πού ἔχει τὴν πηγὴ τῆς ἀποκλειστικῆς στὴν στοχαστικῆς, ἐπιστροφικῆς δυνάμεως τῆς κρίσης. Στὰ δημιουργήματα τῆς φύσης εἶναι ἀδύνατο νὰ δεχθοῦμε ἑσωτερικὸ σκοπὸ, ὅτι δηλαδή ἡ φύση ἢ ἴδια δένεται μ' ὠρισμένους σκοποὺς γιὰ νὰ τὰ δημιουργήσῃ. Ὁ σκοπὸς ἐδῶ εἶναι ἕνας τρόπος τῆς δυνάμεως τῆς κρίσης γιὰ νὰ συνδέσῃ ὠρισμένα φαινόμενα, ὠρισμένες μορφές ἀνυμεταξύ

των. Ἡ ἔννοια αὐτὴ τοῦ σκοποῦ σχηματίζεται ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς κρίσης κατ' ἀναλογία μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σκοποῦ ποὺ ἔχομε στὴν ἠθικὴ καὶ στὶς τέχνες, καὶ γι' αὐτὸ πρέπει αὐστηρὰ νὰ τὴν χωρίζωμε ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ σκοποῦ, ὅπως ὑπάρχει στὴ πρακτικὴ ζωὴ, καὶ στὸν πρακτικὸ καθαρὸ λόγο. Ὁ σκοπὸς τῆς δυνάμεως τῆς κρίσης εἶναι τυπικός, ἐνῶ ὁ σκοπὸς τοῦ πρακτικοῦ λόγου εἶναι οὐσιαστικός. Ὁ πρῶτος σκοπὸς εἶναι ὑποθετικός, ἐνῶ ὁ δεύτερος εἶναι ἐμπράγματος. Ἡ δύναμη τῆς κρίσης βάζει μιὰ ἀρχὴ a priori γιὰ τὴν κατανόηση ὁρισμένων μορφῶν τῆς φύσης, ἡ ἀρχὴ ὅμως τούτη ἔχει ὑποκειμενικὴ ἀξία, δηλαδὴ δὲν ἔπραξε πράγματι ἡ φύση σύμφωνα μ' αὐτὸν τὸν σκοπὸ, ἀλλὰ τὴν βλέπει ἔτσι ἡ δύναμη τῆς κρίσης ὡσὰν νὰ εἶχε πράξει σκόπιμα. Τὸ γενικό, ὁ σκοπὸς, εἶναι ἐδῶ ἡ ἀρχὴ τῆς δυνάμεως τῆς κρίσης. Τὸ εἰδικό, π.χ. ἡ συγκεκριμένη μορφή ζωῆς, εἶναι ἔργο τῆς φύσης. Ἡ ὑπαγωγή τοῦ εἰδικοῦ στὸ γενικὸ γίνεται ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς κρίσης καὶ ἔχει μόνον ὑποκειμενικὸ κῦρος, γιατί τὸ γενικό, ὁ σκοπὸς, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀνεβάζει τὸ εἰδικὸ δὲν εἶναι μέσα στὴν ἴδια τὴ φύση, ἀλλὰ μόνον μέσα στὴ δύναμη τῆς κρίσης.

Ἀπομένει ἀκόμα νὰ καθορισθῇ ἡ ἔννοια τοῦ νοῦ. Ἡ ἔννοια τούτη ἔχει στὸν Kant μιὰ πλατειά καὶ μιὰ στενὴ σημασία. Στὴ πλατειά της σημασία περιλαμβάνει ὅλες τὶς λογικὲς δυνάμεις, ἢ ὅπως ὁ Kant λέει «ὀλόκληρη τὴν ἀνώτερη γνωστικὴ δύναμη», δηλαδὴ κλείνει μέσα της καὶ τὴ διάνοια καὶ τὴ δύναμη τῆς κρίσης καὶ τὸ νοῦ. Στὴν πλατειά τούτη σημασία εἶναι ὁ νοῦς ἡ δύναμη τῆς γνώσης a priori, ἡ πηγὴ παντὸς λογικοῦ στοιχείου καὶ κάθε λογικῆς γνώσης. Ἐκεῖνο ποὺ σημαίνει ὁ νοῦς στὴ πλατειά του σημασία ἡμεῖς στὴ γλῶσσά μας μπορούμε νὰ τὸ περιλάβωμε μέσα σὲ ἓνα εἰδικὸ ὄρο, στὴν ἔννοια τοῦ λόγου. Ἡ γερμανικὴ γλῶσσα δὲν ἔχει αὐτὴν τὴν δυνατὸτητα καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἔννοια νοῦς, Vernunft, ἔχει σ' αὐτὴν διπλὴ σημασία. Στὴ στενὴ του ὅμως ἔννοια ὁ νοῦς εἶναι κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν διάνοια, εἶναι ἡ ἀνώτατη γνωστικὴ δύναμη. Πάνω ἀπ' αὐτὴν τὴν γνωστικὴ δύναμη δὲν ὑπάρχει καμμιά ἄλλη μέσα μας. Ἡ γνώση μας ἀρχίζει μὲ τὶς αἰσθήσεις, θεμελιώνεται μὲ τὴ διάνοια καὶ καταλήγει στὸ νοῦ. Ὅπως ἡ διάνοια ἐπεξεργάζεται ἐκεῖνο ποὺ τῆς προσφέρει ἡ ἐποπτεία καὶ ἡ αἴσθησις, ὅμοια καὶ ὁ νοῦς κατατάσσει κάτω ἀπὸ μιὰ ἀνώτατη ἐνό-

τητα ἐκεῖνο ποῦ τοῦ προσφέρει ἡ διάνοια. Καὶ ὅπως ἡ διάνοια στὴ χρήση της εἶναι μαζὶ τυπικὴ καὶ οὐσιαστικὴ, ὅμοια καὶ ὁ νοῦς. Ὁ νοῦς στὴ τυπικὴ του χρῆση ἀφίνει κατὰ μέρος κάθε περιεχόμενο τῆς γνώσης, στὴν οὐσιαστικὴ του χρῆση καταγίνεται μὲ ὠρισμένες ἀρχές ποῦ ἡ πηγὴ τους εἶναι αὐτὸς ὁ ἴδιος. Κατὰ τὴ τυπικὴ του χρῆση ὁ νοῦς ἔχει ὀρισθῆ, λέει ὁ Kant, ἀπὸ τοὺς θεωρητικοὺς τῆς Λογικῆς ὡς ἡ δύναμη τῶν ἐμμέσων συλλογισμῶν. Κατὰ τὴν οὐσιαστικὴ του ὅμως χρῆση, ὅπου ὁ ἴδιος γεννάει ἀρχές, δὲν ἔχει ἀκόμα ὀρισθῆ.

Ἐξηγήθηκε πρὶν ὅτι ἡ διάνοια εἶναι ἡ δύναμη ποῦ σκέπτεται σύμφωνα μὲ κανόνες. Ὁ νοῦς διαφέρει ἀπὸ τὴ διάνοια κατὰ τοῦτο, ὅτι αὐτὸς εἶναι ἡ δύναμη τῶν ἀρχῶν, δηλαδὴ ἡ δύναμη ποῦ σκέπτεται σύμφωνα μὲ ἀρχές. Ὁ ὅρος «ἀρχή» εἶναι ὅμως πολυσήμαντος καὶ πρέπει νὰ καθορισθῆ σὲ ποιά σημασία πρέπει νὰ νοηθῆ ἐδῶ. Στὴ κοινὴ του σημασία ὁ ὅρος αὐτὸς σημαίνει μιὰ γνώση ποῦ εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀρχή, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀρχή οὔτε αὐτὴ καθ' αὐτὴν οὔτε κατὰ τὴν καταγωγὴ της. Κάθε γενικὴ θέση, καὶ ἂν ἀκόμα εἶναι βγαλμένη μὲ ἐπαγωγὴ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀνώτατη ἀρχή γιὰ ἓνα συλλογισμό τοῦ νοῦ. Δὲν σημαίνει ὅμως αὐτὸ ὅτι καὶ πράγματι εἶναι ἀρχή. Ἐπίσης τὰ μαθηματικὰ ἀξιώματα, π.χ. τὸ ἀξίωμα ποῦ λέει ὅτι μεταξὺ δύο σημείων εἶναι δυνατόν νὰ χαραχθῆ μιὰ μονάχα εὐθεῖα γραμμὴ, χαρακτηρίζονται ὡς ἀρχές. Γι' αὐτὸ λέει ὁ Kant «θὰ ὠνόμαζα μόνον ἐκείνη τὴ γνώση ἀρχικὴ, ὅπου γνωρίζω μὲ ἔννοιες τὸ εἰδικὸ μέσα στὸ γενικό». Στὴ περίπτωση αὐτὴ κάθε συλλογισμὸς τοῦ νοῦ εἶναι μιὰ μορφή ἀπαγωγῆς μιᾶς γνώσης ἀπὸ μιὰ ἀρχή, γιατί ἡ ἀνώτατη θέση σημαίνει ἐδῶ πάντοτε μιὰ ἔννοια. Ὅλα ὅσα ὑπάγονται κάτω ἀπὸ τὴν ἔννοια τούτη τὰ γνωρίζομε σύμφωνα μὲ μιὰ ἀρχή. Οἱ θεμελιακὲς κρίσεις τῆς διάνοιας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς γνώσεις ἀπὸ ἔννοιες, γιατί, ὅπως λέει ὁ Kant, αὐτὲς οἱ κρίσεις δὲν θὰ ἦταν δυνατὲς a priori, ἂν δὲν εἴχαμε τὴν καθαρὴ ἐποπτεία, ὅπως γίνεται στὰ μαθηματικά, καὶ ἂν δὲν εἴχαμε τοὺς ὅρους γενικὰ τῆς πείρας, ὅπως γίνεται στὴ φυσικὴ ἐπιστήμη. Τὸ γεγονὸς π.χ. ὅτι ὅλα ὅσα γίνονται ἔχουνε μιὰ αἰτία, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμπερανθῆ μὲ κανένα τρόπο ἀπὸ τὴν ἔννοια ἐκείνου ποῦ γενικὰ γίνεται. Γνώσεις συνθετικὲς μόνον ἀπὸ ἔννοιες δὲν εἶναι δυνατόν νὰ

δώση ἢ διάνοια. Αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς γνώσεις ποὺ στηρίζονται ἀποκλειστικὰ σὲ ἔννοιες τὶς ὀνομάζει ὁ Kant ἀρχές. "Ὅλες οἱ ἄλλες γενικὲς γνώσεις καὶ γενικὲς κρίσεις εἶναι ἀπλῶς σχετικὲς ἀρχές καὶ ὀνομάζονται ἔτσι κατ' ἀναλογίαν μὲ τὶς ἀρχές τοῦ νοῦ, δηλαδή ἐκεῖνες ποὺ στηρίζονται ἀποκλειστικὰ σὲ ἔννοιες. "Ἄν ἡ διάνοια εἶναι ἡ δύναμη ποὺ φέρνει σὲ ἐνότητα τὰ φαινόμενα μέσῳ τῶν κανόνων, τότε ὁ νοῦς εἶναι ἡ δύναμη ποὺ φέρνει σὲ ἐνότητα τοὺς κανόνες τῆς διάνοιας. Τοῦτο εἶναι δυνατόν μέσῳ τῶν ἀρχῶν. "Ὡστε ὁ νοῦς δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀναφεροῦν ἄμεσα στὴν πείρα, ἢ σ' ἓνα ἀντικείμενο τῆς πείρας, ἀλλὰ ἀναφέρεται πάντοτε στὴ διάνοια τὴν ἴδια. Ὁ σκοπὸς του εἶναι νὰ δώσῃ α priori σύμφωνα μὲ ἔννοιες ἐνότητα στὶς πολλὲς γνώσεις, στοὺς πολλοὺς κανόνες τῆς διάνοιας. Ἡ ἐνότητα τούτη εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἴδια ἡ διάνοια. Ἡ διάνοια δημιουργεῖ ἐνότητα στὴν ποικιλία τῆς ἐποπτείας μὲ τὸ νὰ τὴν ὑποτάσῃ σὲ ὀρισμένους κανόνες. Τὸ ἔργο τοῦ νοῦ εἶναι ἄλλο, νὰ φέρῃ ἐνότητα στὴν διάνοια. Μὲ τὴν ἀπαίτησή του αὐτὴν ὁ νοῦς δὲν θέλει νὰ βάλῃ νόμους σὲ ἀντικείμενα, οὔτε ἀποτελοῦν οἱ ἔννοιές του τὶς δυνατότητες γιὰ τ' ἀντικείμενα, δηλαδή γιὰ νὰ τὰ γνωρίσωμε καὶ νὰ τὰ ὀρίσωμε, ὅπως συμβαίνει τοῦτο μὲ τοὺς κανόνες τῆς διάνοιας, ἀλλὰ θέλει νὰ φέρῃ μιὰ ἐσωτερικὴ οἰκονομία στὴ διάνοια, ν' ἀναγάγῃ τὶς ἔννοιές της, ἔπειτα ἀπὸ σύγκριση ἀναμεταξύ των, σὲ ἓνα ὅσο τὸ δυνατόν μικρότερο ἀριθμὸ. Ὁ σκοπὸς τοῦ νοῦ εἶναι μιὰ ἀνώτερη σύνθεσις τῶν ἐννοιῶν τῆς διάνοιας. Ὁ σκοπὸς του αὐτὸς θὰ εἶναι κατορθωτὸς μόνον ἐφ' ὅσον ὁ ἴδιος ὁ νοῦς περιέχει συνθετικὲς κρίσεις α priori γιὰ νὰ ἀναγάγῃ σ' αὐτὲς τοὺς κανόνες τῆς διάνοιας.

Ὁ νοῦς ἔχει τὴ τάση νὰ ζητᾷ τὸν γενικὸ ὅρο μιᾶς κρίσεως ποὺ κάνει, ἐνὸς συλλογισμοῦ του. Ὁ συλλογισμὸς ποὺ κάνει ὁ νοῦς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ κρίσις ἢ ὁποῖα ὑποτάσσει τὸν ὅρο τῆς κάτω ἀπὸ ἓνα γενικὸ κανόνα. Ὁ γενικὸς αὐτὸς κανόνας στὴ λογικὴ λέγεται «μείζων πρότασις». Ὁ νοῦς ὅμως δὲν σταματᾷ στὸν γενικὸν αὐτὸν κανόνα. Θέλει καὶ αὐτὸν νὰ τὸν ὑποτάξῃ σ' ἓναν ἀκόμα γενικώτερο ὅρο, καὶ ἔτσι προχωρεῖ ἀπὸ τὸν ἓναν ὅρο στὸν ἄλλον, ζητᾷ πάντα τὸν ὅρο τοῦ ὅρου, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι λογικὰ δυνατόν. Ἄπ' αὐτὸ φαίνεται ὅτι τὸ ἰδιαίτερο ἔργο τοῦ νοῦ, κατὰ τὴν καθαρὴν

λογική του χρήση, εἶναι τοῦτο: νὰ ζητάη νὰ βρῆσκῃ γιὰ τὴν ὑπὸ ὄρους γνώση τῆς διάνοιας ἐκεῖνο ποὺ δὲν τελεῖ ὑπὸ ὄρους, ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἀνάγεται σὲ κανένα ἄλλο, δηλαδή τὸ ἀπόλυτο. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὀλοκληρώνεται ἡ ἐνότητα τῆς γνώσης ποὺ ἔχει ἡ διάνοια. Τοῦτο εἶναι ἓνα λογικὸ αἴτημα τοῦ νοῦ. Τὸ αἴτημα τοῦτο εἶναι ὅμως δυνατὸν τότε μόνον νὰ γίνῃ ἀρχὴ τοῦ καθαρῦ νοῦ, ὅταν παραδεχθῆ κανεὶς ὅτι, ἐφ' ὅσον εἶναι δεδομένη ἡ ὑπὸ ὄρους γνώση, τὸ ὑπὸ ὄρους ἀντικείμενο, πρέπει νὰ εἶναι δεδομένη καὶ ὀλόκληρη ἡ σειρά τῶν ὄρων, ἡ ὁποία στὴν ὀλότητά της πιά δὲν τελεῖ ὑπὸ ὄρους. Μιὰ τέτοια ἀρχὴ εἶναι συνθετική. Ἀπ' αὐτὴν πρέπει νὰ ἀναπηδήσουν γενικὲς κρίσεις, προτάσεις, ποὺ ἡ διάνοια δὲν τις γνωρίζει, γιὰ αὐτὴ ἔχει πάντα νὰ κάμῃ μὲ ἀντικείμενα τῆς πείρας, καὶ ἡ γνώση καὶ ἡ σύνθεση αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων τελεῖ κάτω ἀπὸ ὄρους. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ δὲν εἶναι κάτω ἀπὸ ὄρους, τὸ ἀπόλυτο, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς πρὸς τοὺς διορισμούς του, ποὺ τὸ ξεχωρίζουν ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ τελεῖ κάτω ἀπὸ ὄρους, καὶ ἀφοῦ τοῦτο γίνεῖ, εἶναι δυνατὸν νὰ δώσῃ τὸ ὑλικὸ γιὰ ὀρισμένους συνθετικὰς κρίσεις a priori.

Οἱ συνθετικὲς ὅμως κρίσεις a priori, ποὺ θὰ ἀναπηδήσουν ἀπὸ τὴν ἀνώτατη ἀρχὴ τοῦ νοῦ, θὰ εἶναι ὑπερβατικὲς, δηλαδή δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν ποτὲ νὰ χρησιμοποιηθοῦνε ἐμπειρικά, ἐνῶ οἱ συνθετικὲς κρίσεις τῆς διάνοιας εἶναι θεμελιωτικὲς τῆς πείρας. Τοῦτο εἶναι ποὺ ξεχωρίζει τις συνθέσεις τοῦ νοῦ ἀπὸ τις συνθέσεις τῆς διάνοιας. Καὶ οἱ ἔννοιες τοῦ νοῦ καὶ οἱ ἔννοιες τῆς διάνοιας εἶναι a priori, δηλαδή ἡ καταγωγὴ της δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πείρα. Ὅμως οἱ ἔννοιες τῆς διάνοιας θεμελιώνουν τὴν ἴδια τὴν πείρα, εἶναι οἱ λογικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὸν σχηματισμὸ της. Οἱ ἔννοιες τῆς διάνοιας ἀποτελοῦν τὸ λογικὸ σύστημα κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ὑποταχθοῦνε τὰ φαινόμενα, γιὰ νὰ ἀποχτήσουν ἀναγκαιότητα γιὰ μιὰ ἐμπειρικὰ προσανατολισμένη συνείδηση. Μονάχα μὲ τις ἔννοιες αὐτὲς εἶναι δυνατὴ ἡ γνώση ἑνὸς ἀντικειμένου. Μὲ τις ἔννοιες τῆς διάνοιας προσδιορίζομε τὰ ἀντικείμενα τῆς πείρας. Ἡ ἀντικειμενικότητα τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν στηρίζεται στὸ γεγονὸς ὅτι, ἐπειδὴ αὐτὲς ἀποτελοῦνε τὴν νοητικὴ μορφή ὅλης τῆς πείρας, εἶναι δυνατὸν καὶ πρέπει πάντα νὰ χροῦν τὴν ἐφαρμογὴ τους μέσα στὴν πείρα, δηλαδή πάντα νὰ εἶναι δυνατὸν μ' αὐτὲς νὰ

προσδιορισθῶνε ἀντικείμενα τῆς πείρας. Ἀντίθετα ἡ ἔννοια τοῦ νοῦ ἔχει ἄλλο σκοπό. Δὲν ἀναφέρεται στὴν πείρα, γιατί ἀφορᾷ μιὰ γνώση ὀλοκληρωτική. Ἡ πείρα ἀποτελεῖ ἓνα κομμάτι μόνον αὐτῆς τῆς ὀλοκληρωτικῆς γνώσης. Ἡ ἔννοια τοῦ νοῦ περιέχει τὸ ἀπόλυτο, τὴν ἀπόλυτη μορφή τῆς πείρας. Αὐτὴ ὅμως δὲν εἶναι πιά δεδομένο ἀντικείμενο τῆς ἴδιας τῆς πείρας. Ἡ πείρα δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ μᾶς δώση τὴν ἀπόλυτη μορφή της, γιατί πάντα ἡ πείρα θὰ ἀποτελῆ ἓνα μέρος τοῦ ὅλου, πού δὲν ἀποκαλύπτεται ἐμπειρικά. Πρὸς τὴν ἀπόλυτη μορφή τῆς πείρας μᾶς πάει ὁ νοῦς μὲ τοὺς συλλογισμούς του, πού ἔχουν βέβαια ὡς ἀφετηρία τὴν συγκεκριμένη μορφή τῆς πείρας, ὅπως ἔχει τούτη ὁρισθῆ ἀπὸ τὴ διάνοια. Τὸ ἀπόλυτο ὅμως τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἓνα κοῖκο τῆς ἐμπειρικῆς σύνθεσης, δηλαδή τῆς μορφῆς τῆς πείρας ὅπως τὴν ἔχει ὁρίση ἡ διάνοια, ἀλλὰ εἶναι ἔννοια ὅπου καταλήγει ὁ νοῦς ἔπειτα ἀπὸ συμπερασμό.

Τὴν ἔννοια τοῦ εἴδους αὐτοῦ, γιὰ νὰ τὴν διακρίνη ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς διάνοιας, πού εἶναι θεμελιωτική τῆς πείρας, τὴν ὀνομάζει ὁ Καντ ἰδέα. Σημασία μεγάλη ἔχει ὅτι ὁ Καντ ἀναφέρεται ρητὰ στὸν Πλάτωνα. «Ὁ Πλάτων ἐχρησιμοποίησε τὴν ἔκφραση ἰδέα μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε βλέπει κανεὶς καλά, ὅτι κάτω ἀπὸ αὐτὴν ἔννοοῦσε κάτι, πού ὄχι μόνον ποτὲ δὲν τὸ παίρνομε ἀπ' τὶς αἰσθήσεις, ἀλλὰ πού καὶ τὶς ἔννοιες τῆς διάνοιας, μὲ τὶς ὁποῖες κατάγινε ὁ Ἀριστοτέλης, τὶς ὑπερβαίνει πολύ, γιατί μέσα στὴν πείρα ποτὲ δὲν συναντιέται κάτι, πού νὰ τοῦ εἶναι σύμφωνο. Οἱ ἰδέες εἶναι σ' αὐτὸν πρότυπα τῶν πραγμάτων τῶν ἴδιων καὶ ὄχι μόνο κλειδιά τῆς πείρας, ὅπως οἱ κατηγορίες. Κατὰ τὴν γνώμη του οἱ ἰδέες πηγάζουν ἀπὸ τὸν ὑψιστο νοῦ, ἀπ' ἐκεῖ ἐδόθησαν καὶ στὸν ἀνθρώπινο, πού τώρα δὲν βρῖσκεται πιά στὴν ἀρχική του κατάσταση, ἀλλὰ μὲ κόπο πρέπει νὰ ἀνακαλέση μὲ τὴ μνήμη τὶς παληές, καὶ τώρα πολὺ σκοτεινιασμένες ἰδέες. Ἡ ἀνάκληση τούτη ὀνομάζεται φιλοσοφία. . . Ὁ Πλάτων εἶδε καλά, ὅτι ἡ γνωστική μας δύναμη αἰσθάνεται μιὰ πολὺ ἀνώτερη ἀνάγκη, παρὰ νὰ συλλαβίξη μονάχα φαινόμενα κατὰ μιὰ συνθετικὴ ἐνότητα, γιὰ νὰ μπορέση νὰ τὰ διαβάση ὡς πείρα, καὶ ὅτι ὁ νοῦς μας ἀπὸ φυσικοῦ του πετάει σὲ γνώσεις, πού πᾶνε πρὸ πέρα, ἀπὸ τοῦ νὰ μπορέση ποτὲ νὰ συμφωνήση μ' αὐτὲς οἰοδήποτε ἀντικείμενο πού μπορεῖ νὰ τὸ δώση

ἡ πείρα· οἱ γνώσεις ὅμως σὺντὲς ἔχουν ὄχι λιγώτερο τὴν πραγματικότητά των, καὶ δὲν εἶναι καθόλου ἀπλὲς χίμαιρες. Ὁ Πλάτων εὗρηκε τὶς ιδέες του πρὸ παντὸς μέσα σὲ κεῖνο ποῦ ἦταν πρακτικό, δηλαδή ποῦ στηρίζεται στὴν ἐλευθερία, ἡ ὁποία πάλι στέκει κάτω ἀπὸ γνώσεις, ποῦ εἶναι ἓνα ιδιαίτερο αἶτημα τοῦ νοῦ. Ὅποιος ἤθελε ν' ἀντλήσει τὶς ἐννοιες τῆς ἀρετῆς ἀπὸ τὴν πείρα, ὅποιος ἤθελε ἐκεῖνο, ποῦ μόνον ὡς παράδειγμα γιὰ μιὰ ἀτελῆ ἐρμηνεία θὰ μπορούσε νὰ χρησιμεύσει, νὰ τὸ κάμῃ ὑπόδειγμα πηγῆς τῆς γνώσης (ὅπως πραγματικὰ πολλοὶ τὸ ἔκαναν) αὐτὸς θὰ ἔκανε ἀπὸ τὴν ἀρετὴ κάτι ἀκατανόητο, ποῦ μεταβάλλεται μὲ τὸν καιρὸ καὶ τὶς συνθῆκες, καὶ ἀχρηστο γιὰ γενικὸ κανόνα. Τὸ γεγονὸς ὅτι ποτὲ ἓνας ἄνθρωπος δὲν θὰ πράξῃ σύμφωνα μὲ ἐκεῖνο ποῦ περιέχει ἡ καθαρὴ ιδέα τῆς ἀρετῆς, δὲν ἀποδεικνύει καθόλου ὅτι ἡ ιδέα αὕτη εἶναι κάτι χιμαιρικό. Γιατὶ κάθε κρίση γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀξία ἢ ἀπαξία εἶναι δυνατὴ μόνον μέσω αὐτῆς τῆς ιδέας. Συνεπῶς ἡ ιδέα αὕτη προϋποτίθεται κατ' ἀνάγκην σὲ κάθε προσέγγιση πρὸς τὴν ἠθικὴ τελειότητα, ὅσον μακρὰ κι' ἂν μᾶς κρατοῦν ἀπ' αὐτὴν τὰ ἐμπόδια, ποῦ κεῖνται μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύση, καὶ ποῦ ὡς πρὸς τὸν βαθμὸ τους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθοῦν. . . . Ἀλλὰ ὄχι μόνον μέσα σ' ἐκεῖνο, ὅπου ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δείχνει ἀληθινὴ αἰτιότητα καὶ ὅπου οἱ ιδέες γίνονται ἐνεργητικὲς αἰτίες (τῶν πράξεων καὶ τῶν ἀντικειμένων των), δηλαδή μέσα στὸ ἠθικό, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴ φύση τὴν ἴδια βλέπει ὁ Πλάτων, πολὺ σωστά, καθαρὲς ἀποδείξεις τῆς καταγωγῆς της ἀπὸ ιδέες. Ἐνα φυτό, ἓνα ζῶο, ἡ κανονικὴ τάξη τῆς οἰκοδομῆς τοῦ κόσμου, (φυσικὰ λοιπὸν καὶ ὅλη ἡ τάξη τῆς φύσης) δείχνουν καθαρὰ ὅτι μόνον σύμφωνα μὲ ιδέες εἶναι δυνατὰ, ὅτι βέβαια κανένα πλάσμα κάτω ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς ὅρους τῆς ὑπαρξῆς του δὲν συμπίπτει μὲ τὴν ιδέα τῆς τελειότητος τοῦ εἴδους του, (ὅπως οὔτε ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ιδέα τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν ὁποίαν μάλιστα ὁ ἴδιος ἔχει μέσα στὴν ψυχὴ του ὡς τὸ πρότυπο τῶν πράξεών του), ὅτι οἱ ιδέες αὐτὲς εἶναι, στὴν ἀπόλυτη σημασία τῆς λέξης, εἰδικές, ἀμετάβλητες, καθ' ὅλα καθωρισμένες καὶ οἱ ἀρχικὲς αἰτίες τῶν πραγμάτων, καὶ ὅτι μόνον τὸ ὅλο τῆς ἔνωσης τῶν ἐμπειρικῶν πραγμάτων μέσα στὸ σύμπαν εἶναι σύμφωνο πλήρως μὲ τὴν ιδέα.

Ὁ καθαρὸς νοῦς εἶναι ἡ πηγὴ ὀρισμένων ἐνοιῶν a priori ποῦ

ἀφοροῦν τὴν ἀπόλυτη μορφή τῆς γνώσης, δηλαδή οἱ ἔννοιες αὐτὲς εἶναι ὑπερβατικὲς καὶ δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ ἐπιβεβαιωθοῦνε μὲ τὴν πείρα. Ζητοῦν κάτι πού εἶναι ὅλως διόλου πέρα ἀπὸ τὴν πείρα, κάτι πού δὲν ἔχει ὡς προϋπόθεση ἕνα ἄλλο, τὸ ἀνυπόθετον, ὅπως χαρακτηρίζει ὁ Πλάτων τὸ ἀπόλυτο. Ὅπως ἀπὸ τὴ μορφή τῶν κρίσεων τῆς διάνοιας προκύπτει ἡ κατηγορία ὡς συνθετικὴ ἐνότητα τῶν ἐποπειῶν, ὅμοια καὶ ἀπὸ τὴ μορφή τῶν συλλογισμῶν τοῦ νοῦ ἀναπηδάει ἡ ἰδέα, ὡς ἐνότητα, ὁλότητα ὅλης τῆς πείρας. Ἡ ἰδέα θέλει νὰ ὁρίσῃ σύμφωνα μ' ἀρχὲς τὴ διάνοια ὡς πρὸς τὴν ὁλότητα τῆς πείρας. Ὁλότητα ὅμως τῆς πείρας σημαίνει καὶ ὁλότητα τῆς γνώσης πού ὑπάρχει ὑπὸ ὄρους. Ἐπειδὴ ὅμως μόνον τὸ ἀνυπόθετο εἶναι ἐκεῖνο πού θεμελιώνει τὴν ὁλότητα τῶν ὄρων καὶ ἐπειδὴ ἀπὸ τᾶλλο μέρος ἡ ὁλότητα τῶν ὄρων εἶναι πάντοτε χωρὶς καμμιά ἄλλη προϋπόθεση, γι' αὐτὸ μιὰ καθαρὴ ἔννοια τοῦ νοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ μόνον μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνυποθέτου, τοῦ ἀπολύτου, ἐφ' ὅσον αὐτὸ περιέχει τὴν αἰτία τῆς σύνθεσης τοῦ ὁποῦ ὄρους ὑπάρχοντος. Ὅλη ἡ γνώση τῆς πείρας ὑπάρχει ὑπὸ ὄρους. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ ἰδέα ζητάει νὰ ἀναχθῇ ἡ γνώση τούτη σὲ μιὰ ἀπόλυτη ἀρχή, πρέπει ἡ ἀρχὴ τούτη νὰ εἶναι ἀνυπόθετη, νὰ μὴν ἔχη ἄλλη ὡς προϋπόθεσή της, νὰ εἶναι ἀπόλυτη.

Ἡ ἔννοια τοῦ νοῦ ἀναφέρεται πάντα στὴν ἀπόλυτη ὁλότητα τῶν ὄρων τῆς διάνοιας καὶ τῆς γνώσης της καὶ δὲν σταματᾷ παρὰ ὅταν φθάσει στὸ ἀπόλυτο. Ὁ καθαρὸς νοῦς ἀφίνει ὅλους τοὺς μερικοὺς διορισμοὺς καὶ ὅλη τὴ μερικὴ γνώση νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ ἡ διάνοια σύμφωνα μὲ τὶς προϋποθέσεις της, δηλαδή ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος τὶς κατηγορίες καὶ ἀπὸ τᾶλλο τὴν συγκεκριμένη ἐποπτεία. Ὁ νοῦς δὲν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ φέρῃ εἰς πέρας μὲ βάση τὴν ἰδέα ἐκεῖνο πού ἀρχίζει ἡ διάνοια μὲ βάση τὶς κατηγορίες. Τὴν σχετικὴν ἐνότητα πού θέτει ἡ διάνοια μὲ τὶς κατηγορίες, τὴν θέτει στὴν ἀπόλυτη μορφή της ὁ νοῦς. Ὡστε ὁ νοῦς ἀναφέρεται στὸ ἔργο τῆς διάνοιας, ὄχι βέβαια γιὰ νὰ ρυθμίσῃ τὴν συγκεκριμένη χρῆση τῶν κατηγοριῶν μὲ τὶς ὁποῖες πραγματοποιεῖται ἡ πείρα, ἀλλὰ γιὰ νὰ θέσῃ στὴ διάνοια μιὰν ὠρισμένην ἐνότητα. Ἡ διάνοια μόνη της, χωρὶς τὸν νοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ σχηματίσῃ τὴν ἔννοια αὐτῆς τῆς ἀνώτατης ἐνότητας.

Ἡ ἐνότητα τούτη ἔχει σκοπὸ νὰ συνοψίσῃ ὅλες τὶς πράξεις τῆς διάνοιας, δηλαδή ὅλες τὶς θεμελιακὲς τῆς γνώσεως ἀναφορικὰ μὲ καθεστὸ ἀντικείμενο σὲ μιὰ ἀπόλυτη ὁλότητα. Ἡ ἀπόλυτη ὁμως τούτη ὁλότητα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ μὲ τὴ γνώση τῆς διάνοιας, γιατί ἡ γνώση αὕτη εἶναι πάντα σχετική.

Ἰδέα, λέει ὁ Kant, ἐννοῶ τὴν ἀναγκαία ἐκείνη ἐννοια τοῦ νοῦ ποὺ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη μέσα στὶς αἰσθήσεις ἓνα ἀντίστοιχο ἀντικείμενο. Μὲ τὴν ἰδέα θεωροῦμε ὅλη τὴν γνώση τῆς πείρας καθωρισμένη ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ὁλότητα τῶν προϋποθέσεων τῆς. Τὸ γεγονὸς ὁμως ὅτι ἡ ἀπόλυτη τούτη ὁλότητα δὲν ὑπάρχει ποτὲ μέσα στὴ πείρα δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἰδέα εἶναι ἀυθαίρετη ἐπινόηση, ὅτι εἶναι πλαστή. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ καθαροῦ νοῦ ποὺ θέτει τὴν ἰδέα, γι' αὐτὸ καὶ ἀναφέρεται μὲ τρόπο ἀναγκαῖο σ' ὅλο τὸ ἔργο τῆς διάνοιας. Ἡ ἰδέα εἶναι ὑπερβατική, ὑπερβαίνει δηλαδή πάντα τὰ ὅρια τῆς πείρας. Μέσα στὴν πείρα δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ βρεθῇ ἀντικείμενο ποὺ νὰ εἶναι σύμφωνο, ὁμόφωνο μὲ τὴν ἰδέα. Γι' αὐτὸ, ἐνῶ νοητὰ εἶναι τὸ περιεχόμενο τῆς ἰδέας πολὺ μεγάλο, ἐμπειρικὰ δὲν ἔχει περιεχόμενο, γιατί, ἐφ' ὅσον ἡ ἰδέα εἶναι ἡ ἐννοια ἑνὸς maximum προϋποθέσεων, εἶναι φανερό ὅτι *in concreto* δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἀντικείμενο ὁμόφωνο μὲ τὸ νόημά τῆς. Ἡ ἰδέα εἶναι λοιπὸν ἓνας ἀνώτατος σκοπός, ὅπου πρέπει πάντα νὰ κατατείνῃ ἡ διάνοια. Ἐπειδὴ ὁμως ποτὲ ἡ διάνοια στὸ θετικό τῆς ἔργου δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν σκοπὸ τοῦτον, τὸ μεγάλο νόημα ποὺ ἔχει ἡ ἐννοια τούτη, γι' αὐτὸ χαρακτηρίζεται ὁ σκοπὸς αὐτὸς καὶ ἡ ἐννοιά του ὡς ἰδέα. Τὸ ἀπόλυτο ὅλο τῶν φαινομένων εἶναι μόνον ἰδέα, γιατί ποτὲ δὲν μπορούμε νὰ ἔχωμε μιὰ εἰκόνα τῆς ἀπόλυτης ὁλότητος τῶν φαινομένων. Ἡ ἀπόλυτη τούτη ὁλότητα μένει ἓνα πρόβλημα, χωρὶς νὰ εἶναι δυνατόν νὰ λυθῇ ποτὲ ἀπὸ τὴ διάνοια ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς θετικῆς γνώσεως· γιατί ἡ διάνοια, καθὸ δεμένη μὲ τὴν ἐποπτεία, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ θεωρήσῃ τὴν ὁλότητα τῶν φαινομένων, ἀλλὰ πάντοτε ὠρισμένα φαινόμενα. Ὡστε τὸ νόημα τῆς ἰδέας αὐτῆς θὰ μένῃ πάντα ὑπερβατικὸ γιὰ τὴ διάνοια. Ἀντίθετα ὁμως συμβαίνει μὲ τὸν πραχτικὸ λόγο καὶ τὴν ἰδέα ποὺ πρέπει νὰ τὸν ρυθμίζῃ. Ἐπειδὴ στὴν πραχτικῇ, ἠθικῇ χρῆσιν τοῦ νοῦ πρόκειται πάντα γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ κανόνων, εἶναι δυνατόν ἡ ἰδέα τοῦ πραχτικοῦ νοῦ νὰ εἶναι πράγματι πάντοτε *in concreto* δεδομένη, ἂν καὶ μερικὰ. Ἡ

ιδέα εἶναι ἐδῶ ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν πρακτικὴ χρῆση τοῦ νοῦ. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς εἶναι βέβαια πάντα περιορισμένη καὶ ἀποσπασματικὴ, ἀλλὰ τὰ ὅρια τῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθοῦν. Ἐδῶ, στὴν ἠθικὴ ζωὴ, ἡ ἰδέα εἶναι ἐξαιρετικὰ γόνιμη καὶ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὶς πραγματικὲς πράξεις. Ὁ καθαρὸς νοῦς ἔχει ἐδῶ αἰτιότητα, δηλαδή μπορεῖ πράγματι ὁ ἴδιος νὰ δημιουργήσῃ ἐκεῖνο ποὺ περιέχει ἢ ἐννοιά του.

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ὑπερβατικῶν τούτων ἐννοιῶν τοῦ νοῦ ὡς ἰδεῶν δὲν σημαίνει ὅμως ὅτι αὐτὲς εἶναι περιττὲς καὶ χωρὶς καμμιὰ ἀξία. Μολονότι μὲ τὴν ἰδέα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθοῦν ἀντικείμενα δεδομένα, ὅμως αὐτὴ ρυθμίζει κατὰ βάθος τὴ διάνοια, αὐτὴ γίνεται ὁ κανόνας τοῦ ὅλου τῆς ἔργου. Μὲ τὴν ἰδέα κατευθύνεται ἡ διάνοια στὸν δρόμο τῆς. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ ἰδέα εἶναι ἐκείνη ποὺ κάνει δυνατὴ τὴν μετάβαση ἀπὸ τὶς ἐννοιες τῆς φύσης στὶς ἐννοιες τοῦ πρακτικοῦ νοῦ καὶ ἔτσι συνδέεται ἡ θεωρητικὴ γνώση μὲ τὴν πρακτικὴ καὶ ἡ ἠθικὴ ἰδέα ἔχει ὡς πεδίου ἐφαρμογῆς τῆς ὅλη τὴ φύση μέσα στὸν ἄνθρωπο.

Ἡ ἰδέα διαφέρει ἀπὸ τὴν κατηγορία κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ πρώτη ζητάει μιὰ ἀπόλυτη συνθετικὴ ὁλότητα, ἐνῶ ἡ δεύτερη δίνει πάντα μιὰ σχετικὴ συνθετικὴ ἐνότητα. Ἡ κατηγορία δὲν μπορεῖ νὰ περιλάβῃ στὴν ἐφαρμογὴ τῆς τὴν ὁλότητα τῶν φαινομένων, γιὰτὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐξαρτᾶται πάντα ἀπὸ τὴν ἐποπτεία καὶ ἡ ἐποπτεία εἶναι πάντα συγκεκριμένη. Ὁ Kant ὑπάγει ὅλες τὶς ἰδέες σὲ τρεῖς κλάσεις. Ἡ πρώτη κλάση περιέχει τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα τοῦ λογικοῦ ὑποκειμένου, ἡ δεύτερη τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα τῆς σειρᾶς τῶν προϋποθέσεων τοῦ φαινομένου, ἡ τρίτη τὴν ἀπόλυτη ἐνότητα τῆς προϋπόθεσης ὅλων τῶν ἀντικειμένων τῆς σκέψης γενικά. Τὸ λογικὸ, τὸ σκεπτόμενο ὑποκείμενο, εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς ὀρθολογικῆς ψυχολογίας, τὸ σύνολο τῶν φαινομένων, δηλαδή ὁ κόσμος, εἶναι ἀντικείμενο τῆς ὀρθολογικῆς κοσμολογίας, καὶ ἐκεῖνο ποὺ περιέχει τὴν ἀνώτατη προϋπόθεση γιὰ τὴ δυνατότητα κάθε ἀντικειμένου τῆς σκέψης, τὸ ὄν τῶν ὄντων, εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς ὀρθολογικῆς θεολογίας. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ καθαρὸς νοῦς μὲ τὶς ἰδέες του δίνει τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν. Τὰ ἀντικείμενα τούτα εἶναι προβλήματα ὄχι τῆς διάνοιας, ἀλλὰ τοῦ καθαροῦ νοῦ.